

آمین پهلوانی،

جوانمردی (فوت)

وعیاری

«پژوهشی تاریخی پیرامون نظام اخلاقی پهلوانان، جوانمردان (فتیان) و عیاران در ایران، از روزگار باستان تا پایان عصر قاجاریه، با نگرشی بر دوران معاصر»

تألیف:

علی اربابی

با مقدمه‌ای از: دکتر ایرج بهرامی

سرشناسه

عنوان و نام پدیدآور

اربابی، علی، ۱۳۴۴.

آیین پهلوانی، جوانمردی (فتوت) و عیاری: پژوهشی تاریخی
پیرامون نظام اخلاقی پهلوانان، جوانمردان (فتیان) و عیاران در
ایران... / تألیف علی اربابی، با مقدمه ای از ایرج بهرامی.

تهران: انتشارات زوار، ۱۳۹۰.

مشخصات نشر

مشخصات ظاهری

۵۹۶ ص.: مصور.

9: 452-964-978

شابک

وضعیت فهرست نویسی

فیبا

فتوت.

موضوع

فتوت - ایران - تاریخ.

موضوع

۱۳۹۰ الف ۴۱۹ / BP۲۹۴

رده بندی کنگره

۲۹۷/۸۵:

رده بندی دیویی

۲۲۲۸۴۶۲:

شماره کتابشناسی ملی

انتشارات زوار

□ آیین پهلوانی، جوانمردی (فتوت) و عیاری □

□ تألیف: علی اربابی □

□ نوبت چاپ: اول: ۱۳۹۰ □

□ شمارگان: ۱۶۵۰ نسخه □

□ تنظیم و صفحه آرای: جهان فارس □

□ لیتوگرافی: برنا □

□ طراح جلد: سعید زاشکانی □

□ چاپ و صحافی: خاشع / بهروز □

□ شابک: ۹-۴۵۲-۴۰۱-۹۶۴-۹۷۸ □

نشانی: تهران، خیابان انقلاب، خ ۱۲ فروردین، نبش خ وحید نظری، شماره ۳۳

تلفن: ۶۶۴۶۲۵۰۳ - ۶۶۴۸۳۴۲۳ - ۶۶۴۸۳۴۲۴

ارتباط با مؤلف: ۱. صندوق پستی الکترونیکی (ایمیل): ali.arbabi44@yahoo.com

۲. تهران: صندوق پستی: ۷۹۹-۱۸۷۳۵ - علی اربابی

«تمام حقوق محفوظ و هرگونه برداشت (جزئی) فقط با ذکر مؤلف آزاد است.»

شرح تصویر روی جلد: پیکره نمایشی، بی‌نام، یکی از پهلوانان شیراز، کبابه درست با کلاه مخصوص (تاج فقر)

□ قیمت: ۱۶۵۰۰ تومان □

نمایهٔ مطالب‌ها

عنوان	صفحه
اشاره.....	۹
مقدمه - دکتر ایرج بهرامی.....	۱۱
بررسی و شرح موضوعی منابع.....	۱۶
فصل یکم: آیین پهلوانی از دوران اساطیری تا عصر ساسانیان	
سابقهٔ آیین پهلوانی در ایران باستان.....	۲۵
پهلوانان حماسه.....	۲۵
پهلوانان و جوانمردان (فتیان) از دیدگاه شاهنامه.....	۳۰
صفات پهلوان.....	۴۲
جاودانگی و روین‌تنی پهلوانان.....	۴۴
ازدهاکشی و شیرکشی پهلوانان.....	۴۷
زنان دلیر.....	۵۱
هخامنشیان.....	۵۶
کوروش کبیر.....	۵۸
ذوالقرنین قرآن کریم کیست؟.....	۶۲
آیین پهلوانی در عهد هخامنشیان.....	۶۴
جوانمردان (فتیان) و عیاران در عهد اشکانیان.....	۷۰
وجوه مشترک آیین مهرپرستی و آداب پهلوانی.....	۷۱
پهلوانان پارتی.....	۷۷
آیین پهلوانی در دوران ساسانیان.....	۸۳
پهلوانی از ری (بهرام چوبینه).....	۸۶

فصل دوم: آیین پهلوانی و جوانمردی (فتوت) بعد از ظهور اسلام

ایران دوران اسلامی.....	۹۳
مروءت عرب بدوی؛ قبل از اسلام.....	۹۵
طلوع آیین محمدی (ص).....	۹۶
بامداد اسلام.....	۹۸
فتوت در زندگانی رسول اکرم (ص).....	۹۸
تربیت در اسلام.....	۹۹
صفات مردانگی.....	۱۰۰
جوانمردان (فتیان) علوی در صدر اسلام.....	۱۰۱

۱۰۲	 سلمان فارسی
۱۰۴	 دشمن جوانمردان
۱۰۶	 سرزمین خراسان
۱۰۹	 ابومسلم خراسانی
۱۱۰	 نهضت در خراسان
۱۱۴	 آل برمک
۱۱۶	 فتوت و فتیان
۱۲۵	 فتوت از دیدگاه اسلام «بانگاهی به آیات و روایات»
۱۳۲	 مقتدای پهلوانان «بررسی اجمالی سیره امیر المؤمنین علی(ع)»
۱۴۵	 آمیختگی تصوف و آیین فتوت
۱۵۲	 نقد صوفیان در اشعار عارفان ادیب ایرانی
۱۶۱	 فتوت نامه ها
۱۶۴	 ادبیات عرفانی

فصل سیم: فتیان و عیاران (دوران اسلامی تا صفویان)

۱۷۱	 بررسی ریشه های آیین عیاری از آغاز تا صفویه
۱۷۵	 عیاران
۱۷۷	 سابقه تاریخی عیاران
۱۸۱	 ریشه پیدایش و تشکیلات عیاران
۱۸۲	 یعقوب لیث صفار، عیاری از ناحیه سیستان
۱۹۲	 صفات عیاران
۱۹۷	 آیین عیاری در قرن هفتم هجری، سلطان جلال الدین خوارزمشاه
۲۰۲	 قیام پهلوانان سربهدار
۲۰۷	 بررسی سیره پهلوان پوریای ولی
۲۱۳	 شاطران
۲۳۰	 سیمای پهلوانان و جوانمردان (فتیان)
۲۳۹	 جوانمردی

فصل چهارم: آیین پهلوانی و عیاری از دوران صفویه تا قاجاریه

۲۳۵	 فتوت در دوران صفویه (شاه اسماعیل اول)
۲۴۴	 رقابت های حیدری و نعمتی
۲۴۸	 نقش پهلوانان در پایان دوران صفوی
۲۵۲	 آیین عیاری در دوران افشاریه، نگاهی به زندگانی نادرشاه افشار
۲۵۷	 نادر پسر شمشیر

۲۶۱	بررسی آیین پهلوانی در دوران زندیه، نگاهی به زندگانی کریم خان زند
۲۶۴	کریم خان زند، پهلوانی عیارپیشه

فصل پنجم: آیین پهلوانی در عصر قاجاریه با نگرشی بر دوران معاصر «اوج و زوال»

۲۷۵	موقعیت آیین پهلوانی در نیمه اول دوران قاجار
۲۸۲	آراستگی پهلوانی در عصر ناصری (نگاهی به فضایل اخلاقی و جوانمردی امیرکبیر)
۲۸۷	سلطنت ناصرالدین شاه قاجار در تهران
۲۸۸	آیین پهلوانی در عهد ناصرالدین شاه قاجار (اوج)
۲۹۳	آغاز دوره جدید و زوال پهلوانی
۲۹۷	اوضاع زورخانه‌ها در پایان دوره زوال
۲۹۹	ستارخان واپسین عیار
۳۰۳	جایگاه پیشه‌وران و اصناف
۳۱۴	بازماندگان پهلوانان سستی ایران
۳۱۵	آخرین آقطاب پهلوانان سستی در ایران
۳۱۹	لوطی و لوطی‌گری
۳۲۶	لوطیان و مشروطیت
۳۳۰	لوطیان و مراسم مذهبی

فصل ششم: بررسی آیین پهلوانان در ری

۳۳۵	ملک ری - أم‌البلاذ
۳۵۴	نگاهی به زندگانی حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)
۳۵۸	ری ملجأ و ملاذ پهلوانان و عدالتجویان
۳۵۹	ری آمادگاه پهلوانان و جوانمردان (فتیان)
۳۶۴	پهلوانان ری
۳۶۸	پهلوان حسین اربابی
۳۷۶	عرصه پهلوانی در ری

فصل هفتم: نگاهی به زندگانی سیاسی و اجتماعی غلامرضا تختی

۳۹۷	میراث‌دار پهلوانی ایرانیان
۳۹۸	پیشینه تختی
۳۹۹	ورزش عاشقانه
۴۰۳	محبوبیت تختی
۴۰۳	خوی جوانمردان
۴۰۶	مبارزات سیاسی تختی

۴۰۹	احضاریه ساواک
۴۱۲	اعتقادات مذهبی تختی
۴۱۳	مرگ تختی!
۴۱۷	صفات پهلوانی و جوانمردی (فتوت) تختی
۴۲۱	شیوع ابتذال فرهنگی
۴۲۸	داعیه‌داران پهلوانی و لوطی‌گری
۴۳۶	دو پهلوان متفاوت از کوی بی‌نشانی‌ها

فصل هشتم: آداب و مناسک ورزش باستانی (زورخانه)

۴۴۱	آداب ورزش باستانی (زورخانه)
۴۴۹	جشن گلریزان
۴۵۰	بازوبند پهلوانی
۴۵۱	عملیات و ادبیات زورخانه (ورزش باستانی)
۴۷۰	مفتون همدانی
۴۷۹	گل کشتی میرنجات
۴۷۹	نتیجه‌گیری
۴۸۵	واژه‌نامه
۴۹۹	کتابشناسی (منابع)
۵۱۵	تصاویر
۵۶۳	نمایه کسان، واژگان، جای‌ها و کتاب‌ها

اشاره

ریشه‌های آیین «پهلوانی، جوانمردی (فتوت) و عیاری» از دیر باز در میان ایرانیان رواج داشته، سرمنشاء آن را باید در آیین مهر جستجو کرد. در دوره اشکانیان آیین پهلوانی و فتوت به خصوص در بین عیاران که طبقه‌ای خاص در جامعه ایرانی بودند گسترش یافت «سمک عیار» نمادی از آن دوره می‌باشد. با ظهور اسلام به ویژه بعد از حمله مغول و گسترش تصوف، شاهد تلفیقی از خانقاه و زورخانه و آمیختگی آن بافتوت (جوانمردی) هستیم. بدون شک تفکرات شیعی در ارتباط با این مورد مؤثر بوده است. با به قدرت رسیدن صفویان، آیین جوانمردی (فتوت) و پهلوانی که تا این زمان به صورت یک تفکر مردمی نهادینه شده بود مشکل حکومتی یافت. این پژوهش به سیر تطور و چگونگی نظام اخلاقی و هویت رفتارگرایی این آیین از روزگار باستان تا دوران معاصر می‌پردازد. ورزش باستانی (زورخانه) که با تأسف باید گفت: در این روزگار کمتر بدان توجه می‌شود و می‌رود که به بوته فراموشی سپرده شود، ریشه در همین آیین کهن دارد. این آیین از افتخارات ملت کهنسال ایرانی و مربوط به دوران خاصی در تاریخ ایرانیان نیست و ما در تمام طول تاریخ با این سنت اصیل ایرانی که با روحیه ظلم ستیزی، مردانگی، مروت و

جانبازی... ارتباط تنگاتنگ دارد و همیشه موجبات سرافرازی و مباحات مردم ما را در بین دیگر ملت‌ها سبب شده مواجه هستیم. حال بر این باورم از استادان عالیقدر جناب آقای دکتر محمد کلهر که با رهنمود و ارشاد بذل محبت نمودند و همچنین جناب آقای دکتر علی اکبر خدیری زاده تشکر و قدردانی کنم. اساتید محترم دانشگاه آزاد اسلامی (واحد شهرری، گروه تاریخ) که هرچه به من آموختند حقی را بر گرده این حقیر نهادند، سپاس خود را از استاد ادیب و ارجمند جناب آقای دکتر ایرج بهرامی که با متانت طبع از الطاف و نظرات صادق ایشان بهره‌مند شده ابراز داشته، از سرکار خانم هما نیابتی (مدیر محترم انتشارات ورجاوند) و از خواهرم دکتر عطیه اربابی (استاد دانشگاه)، تنظیم متن و صفحه‌آرایی سرکار خانم مریم‌السادات جهانتاب که به بهترین نحو ممکن کمال همکاری را در به سامان رسانیدن این اثر داشتند نیز قدردانی می‌کنم و نیز از آقایان: جناب حاج علی زواری (مدیر محترم انتشارات زواری)، محسن مخبری (تنظیم تصاویر)، امیرعلی اصغر و هادی لطافت که زحمت اولیه حروف‌نگاری را متحمل شدند سپاس گزارم.

از خداوند جلّ اَعْلَاء موفّقیت و کامیابی همه عزیزان را خواهانم.

علی اربابی

خردادماه سال یکهزار و سیصد و نود خورشیدی

مقدمه

از: استاد ایرج بهرامی

واقعیت این که هنگامی دوست جوان و با دانشم آقای علی اربابی فارغ‌التحصیل کارشناسی ارشد، رشته تاریخ، رساله ارزشمند خود را با عنوان «آیین پهلوانی، جوانمردی (فتوت) و عیاری» که پژوهشی تاریخی پیرامون آیین پهلوانان، جوانمردان (فتیان) و عیاران از آغاز و به تقریب تا روزگار ما و با راهنمایی استادان عالیقدر آقایان دکتر محمد کلهر و دکتر علی‌اکبر خدروی زاده در دانشگاه آزاد اسلامی «واحد شهر ری» که با ساختاری بدین خوبی شکل گرفته، به منظور این که نگاهی به آن داشته و در صورت لزوم اظهارنظری بنمایم، در اختیارم نهاد، فکر نمی‌کردم که این رساله بنده را چنین مجذوب نماید.

در این پژوهش راستین موارد بسیاری در ارتباط با مقوله‌های پهلوانی، جوانمردی (فتوت) و عیاری به خوبی صورت گرفته و اظهارنظرهای ارزنده‌ای در این باره به عمل آمده است؛ که به نظر نگارنده یکی از صریح‌ترین این اظهارنظرها درباره چگونگی سیر تطور تاریخ آیین پهلوانی، جوانمردی (فتوت) و عیاری در ایران و ارتباط تنگاتنگ آن با آیین کهن «مهرپرستی» است که با تأسف باید گفت: حتی کسانی هم که در رابطه با تاریخ ورزش باستانی (زورخانه) در ایران تحقیقاتی نموده و کتاب یا کتاب‌هایی هم

در این باره نوشته‌اند، کوچک‌ترین اشاره‌ای به این مورد خاص و بسیار مهم ننموده‌اند. به‌طور کلی چون تاکنون در ایران به استثنای چند تن از محققان راستین، همچون زنده‌یادان ذبیح بهروز، احمد حامی، محمد مقدم، مجید یکتایی و در روزگار ما هاشم رضی و... که قدمی برداشته و قلمی زده‌اند، دیگر تحقیقات راستینی در ارتباط با این آیین کهن صورت نگرفته و به همین لحاظ ناشناخته مانده و مستلزم تحقیقات گسترده‌ای است، تا تأثیر آیین کهن مهرپرستی در تمامی سنت‌های کهن ایرانیان بر همگان مشخص و معلوم گردد.

در این جا بهتر است در ارتباط با آیین پهلوانی، جوانمردی (فتوت) و عیاری و پیوستگی آن با آیین کهن مهرپرستی در ایران به نظرات استاد زنده یاد دکتر عبدالحسین نوائی که هرچه در این باره آموختم، او به من آموخت، اشاره‌ای گذرا بنمایم: «... هنوز ما پس از قرن‌ها متأثر از مطالب و مسائلی هستیم که روزگاری در این سرزمین [ایران] وجود داشته و بعد از آن که تصاریف زمان، آن روزگار و آن مردمان را از میان برده، آثار ذهنی و بقایای باورهای فکری آنان در بین ما موجود است و ما خواسته یا ناخواسته و دانسته یا نادانسته آن افکار و عقاید را در دل و جان خود حفظ کرده‌ایم و این که زنده یاد ذبیح بهروز می‌گفت: که این دقایق را ما که اهل این تمدن و این پیشینه و باورها و این زبان و این مثل‌ها هستیم می‌توانیم درک کنیم نه آن محققان بیگانه... و امروز می‌فهمیم که او درست می‌گفت و بدبختانه ما هنوز چشم به دهان محققان بیگانه دوخته‌ایم و گفته‌ها و نوشته‌های آنان را خرزجان و مایه روح و روان می‌دانیم. در چهل، پنجاه سال پیش هرگز نمی‌توانستیم به آزادی در این باره حرفی بزنیم، زیرا چماق تکفیر فرنگ‌زفتگان بلند بود و ریزه‌خواران خوان دانشمندان فرنگی اجازه نمی‌دادند که کسی دهان به سخن باز کند و صرفاً به دلیل آن که مطلب مورد بحث با گفته یا نوشته‌های فرنگی جور در نمی‌آید، با انکار و اصرار گوینده را از طرح مطلب پشیمان می‌ساختند، اما امروز:

به بانگ چنگ بگویم آن حکایت‌ها که از نهفتن آن دیگ سینه می‌زد جوش^۱

یکی از همین مسائل، داستان «مهر» است که هنگامی در کتاب‌های خارجی‌ان نگاه می‌کنیم؛ او را یکی از خدایان آریایی می‌دانند که در اوستا هم... و بدبختانه وقتی ایرانیان هم دست به قلم می‌برند باز از روی همین کتاب‌ها، مهر را از خدایان آریایی می‌شمردند و به وصف آن در اوستا و مهریشت و امثال آن می‌پردازند و غافل از آن که از این خدایان بسیار بوده‌اند که نه تنها ما ایرانیان که بشر روزگاری بدان‌ها معتقد بوده و آنان را صاحب قدرت و نیرو و جاه و جلال و توانای حل و فصل کار بندگان می‌دانسته و بعدها به تدریج از قدرت آنان کاسته شده و از حوزه الوهیت خارج گردیده بلکه صورت افسانه و اسطوره یافته‌اند. از این گونه خدایان بسیار بوده‌اند، مثل ماه، تیشتر و امثال آن. اما «مهر» اگر تنها یک ایزد یا امثال آن ایزدان بوده که می‌باشست مثل ماه و تیشتر از خاطره‌ها محو شده باشد، پس چگونه است که در مورد مهر ما تأسیسات، ابنیه، عقاید، سلسله، مراسم و آداب داریم و هنوز هم پس از گذشت قرن‌ها باز همان افکار و عقاید را داریم و مراسم و آداب را انجام می‌دهیم و شاهد وجود و انجام یافتن آن نیز هستیم. البته داستان مهر و مهرپرستی در طی روزگاران هنوز با ابهام و ابهام آمیخته است و این آیین که در روزگار درخشش خود بسیار پر رمز و راز بوده، در هنگام افول نیز پر ابهام و با تناقض و تضاد و در صور گوناگون تجلی کرده، اما در هر حال ما آن فروغ «مهر» را در تحلیلات مختلف آن می‌بینیم. [مهرشناسان] همه می‌دانند که تعلیم و تربیت در نزد مهرپرستان بیشتر مبتنی بر تعلیمات نظامی بوده و هر مرد مهری [دین مرد] مکلف بوده که از هفت مرحله بگذرد و هر مرحله تعلیماتی خاص و نشانه خاصی داشته که شرح آن در کتاب‌های مربوط به [آیین مهریا] میترانیسم آمده است و وقتی مرحله‌نهایی را به موفقیت می‌گذرانیده پیشانی وی را داغ

۱- بدیهی است پس از سپری شدن آن روزگار، دیگر این چنین نیست. استاد زنده‌باد سعید نفیسی در این باره چنین می‌نویسد: «دوره‌ای بود که ما ایرانیان به کارهای خاورشناسان و ایران‌شناسان نیازمند بودیم، اما اینک آن دوره سپری شده است و کسانی از ایشان که انصاف دارند و رعوت ندارند، برعکس خویش را نیازمند ما می‌دانند. (روبین تنی و جاودانگی در اساطیر. تألیف: ابرج بهرامی. انتشارات زوآر - ورجاوند، ۱۳۸۵ تهران، چاپ اول، ص ۸).

می‌کردند به معنای آن که، آن فرد مراحل هفت گانه را گذرانیده و سربازِ مهر شده و داغ اطاعت و علامت بندگی را بر چهره دارد و به قولِ حافظ: حُقه مهر بدان نام و نشان است که بود.^۱ مرحله آغازین تعلیمات نظامی که اینک ما صورتی نسبتاً رنگ پریده از آن در پیش چشم داریم و آن تعلیمات زورخانه‌ای است. به چشم می‌بینیم که هنوز آثار قداست زورخانه به عنوان یک مرکز روحانی باقی است، چنان که فرد زورخانه کار وقتی وارد گود می‌شود، زمین را به عنوان، ادب می‌بوسد و اعمال انجام شده در زورخانه یادآور سلاح‌های جنگی روزگارهای دیرین است، چنان که میل نشانِ گرز و کباده نشان کمان و سنگ نشان سپر است، چنان که وقتی سنگ را بر روی سینه می‌گیرند، سراسر بدن ورزشکار را می‌پوشاند. اشعاری که در زورخانه خوانده می‌شود، سراسر یا قداست مذهبی دارد یا جنبه تعلیم مسائل اخلاقی، البته امروزی اشعار در مدح ائمه اطهار و خاصه بیان فضایل مولی الموالی علی (ع) است و مسلماً در روزگار پیشین اشعار در مدح بزرگان زمان بوده است.^۲ زورخانه را پیش از دوران صفویان به یاد نیایشگاه‌های مهربان «عبادتگاه» می‌گفته‌اند. می‌دانیم که گود زورخانه هشت ضلعی است و این گونه معماری از مختصات معماری در دوران مهرپرستی است که در ایران تا پایان عصر قاجار هم کارآیی داشته است.^۳ سخن درباره تأثیرات آیین مهرپرستی بر سنت‌های ایرانیان از دیرباز تا امروز بسیار است که

۱- سنت کهن مهری «داغ بر پیشانی نهادن» از ایران باستانی به ایران اسلامی هم منتقل شده است. اما دریغ و درد که در روزگار ما از این سنت کهن مهری به گونه زشت و نفرت‌انگیزی استفاده می‌کنند، به این معنی که عده‌ای با تظاهر به دینداری از روی ریا و تزویر اقدام به نهادن داغ بر پیشانی خود از طریق «مهر نماز» می‌نمایند، با این گمان غلط که مردم را فریب داده و خود را در نظر آنان صائم‌الدهر و قائم‌اللیل جلوه دهند. لیکن متوجه این مطلب نیستند که کودکان دبستانی هم از این ترفند آگاهند و دوران این گونه فریبکاری‌ها به آخر رسیده است. ضمناً به قولِ جاودانه بانوی شعر امروز ایران، زنده یاد فروغ فرخزاد:

پیشانی از زداغ گناهی سیه شود بهتر ز جای مهر نماز از سر ریا
نام خدا نبردن از آن به که زیر لب بهر فریب خلق بگویی خدا خدا

۲- اسطوره اهل حق جستاری تاریخی پیرامون مهر و مهرپرستی، اهل حق (پارسان) از روزگار باستان تا دوران معاصر. تألیف: ایرج بهرامی. انتشارات آتیه ۱۳۷۸ تهران. چاپ اول (از مقدمه کتاب به قلم دکتر عبدالحسین نوائی). صص ۱۲-۷۵ به تلخیص.

بازگ کردن آنها جایش در این مقال نیست و حجم این مقال آن را بر نمی تابد، همچنین برای نگارش این رساله از منابع ارزشمندی استفاده شده و این خود موجب شده که علاقمندان به سنت های پهلوانی، جوانمردی (فتوت) و عیاری را بسیار مفید افتد. در این جا به فرموده لسان الغیب: حافظ تو ختم کن که سخن خود عیان شود. سخنم را به پایان می برم و با این امید که آقای علی اربابی در زندگی موفق، کامیاب، سلامت و عزتش پایدار باشد، ایدون باد.

ابرج بهرامی

دوازدهم فروردین ماه ۱۳۸۸ خورشیدی - تهران

www.ketab.ir

نقد و بررسی بخش‌هایی از شاهنامه حکیم ابوالقاسم فردوسی بسیار حکیمانه و در خور توجه است. از منابع ارزشمند ایرانیان در دوران معاصر که در زمینه باستان به رشته تحریر درآمده، اثر سه جلدی «تاریخ ایران باستان» تألیف حسن پیرنیا (مشیرالدوله) است. بدون گراف باید اعتراف کرد که کتاب وی تنها ثبت تاریخ نیست بلکه دائرةالمعارفی در باب تاریخ و تمدن و فرهنگ اعصار باستانی ممالک مهم دنیاست. منابع مرحوم حسن پیرنیا عموماً کتب معتبر خارجی (عهد قدیم) است. وی به گونه‌ای این اثر علمی را ارائه کرده که خواننده از فزاینده آن در احوال و اجداد ایرانی با آگاهی به گذشته خود افتخار خواهد کرد. از منابع معتبر این اثر، کتب: *تاریخ ایران بعد از اسلام*، *روزگاران* (تاریخ ایران از آغاز تا سقوط پهلوی)، *جستجو در تصوف ایران*، *ارزش میراث صوفیه*، *تاریخ در ترازو*، *کارنامه اسلام*، تألیف عبدالحسین زرین‌کوب که به نحوه مطلوب و علمی نمایی روشن و واضح در زمینه‌های فوق بخصوص در بحث تصوف که تحقیقات مستند و نقادانه‌ای را تشریح کرده است استفاده شد. آثار زرین‌کوب از منابع معتبر و قابل اتکا در زمینه تاریخ و علوم انسانی است که اهمیت به سزایی در نوع خود دارند. در تدوین این پژوهش با محدودیت منابع معتبر مواجه بوده، لذا در برخی موارد نکته‌ای کوتاه و موجز مکمل بخشی از کار می‌شد. باید اشاره کنم با توجه به قلت منابع در زمینه آیین پهلوانی، جوانمردی (فتوت) و عیاری، بعضی از محققان و پژوهشگران به طور اخص به این موضوعات پرداخته‌اند، که از اهمیت ویژه برخوردارند. به عنوان نمونه به ذکر چند اثر که بهره‌برداریم اشاره می‌کنم: هانری کربن از نویسندگان ایران‌شناس فرانسوی در کتاب «آیین جوانمردی» با گردآوری مجموعه موضوعات ویژه پهلوانان، جوانمردان (فتیان) و عیاران و مسائل مربوط به آمیختگی فتوت و تشیع مهارت خود را نشان داده است. وی با تجزیه، تحلیل و مذاقه از عهده کاری خطیر برآمده است. نکته حائز اهمیت، ترجمه با دقت و شایسته این کتاب توسط احسان نراقی است، که با شناخت و ارائه مفاهیم صحیح، مطالعه آن را روان کرده است.

خلاء گسترده‌ای در زمینه ثبت سلحشوری پهلوانان و جوانمردان (فتیان) در دوران فترت و پر آشوب ملاحظه می‌شود. همواره بسیاری از وقایع پهلوانی، جوانمردی (فتوت) و عیاری انسان‌های آزاده از دیدگان پنهان و مستتر مانده است. کسانی که یاور مظلومان و

ضعیفان بوده با تعمیم مبانی و اصول جوانمردی (فتوت) جایگاه خاصی را در میان مردم فراهم آوردند. ثبت این رزم‌آوری‌های جوانمردانه توسط برخی از مؤلفان در دوران معاصر با مشقت و مشکلات به انجام رسید. کتاب «تاریخ ورزش باستانی ایران» (زورخانه) اثر حسین پرتو بیضایی کاشانی در سال ۱۳۳۷ هـ.ش به بررسی وقایع پهلوانان و جوانمردان (فتیان) پرداخته و علل ورزش باستانی را در طول تاریخ برشمرده و فتوت و اصول مرتبط بر آن را توضیح داده است. ذکر داستانهای مستند پهلوانان، جوانمردان (فتیان) در دوران‌های مختلف خصوصاً عهد قاجاریه با لطافت قلم به نگارش رسیده است. این اثر که در نوع خود کم نظیر است یکی از آثار پژوهشی مدون در زمینه این فرهنگ معنوی می‌باشد.

یکی دیگر از منابع مهم و معتبر به طور اخص در زمینه آیین کهن پهلوانی و جوانمردی (فتوت) و عیاری، کتاب «تاریخ و فرهنگ زورخانه و گروه‌های اجتماعی زورخانه‌رو» به قلم غلامرضا انصافیور است. این اثر که از منابع مهم و معتبر است، دارای ویژگی‌های بنیادی و موضوعی مهم است که به صورت تحقیقی شایسته و مفید گردآوری شده است. وی سیر تطور این آیین را در طول تاریخ حکایت کرده و روایات پهلوانی، خصوصاً در عهد قاجار را نمایانده، اوج و زوال، اصطلاحات، آداب و عملیات ورزش باستانی را به رشته تحریر درآورده است.

از دیگر منابع معتبر در دوران اخیر کتاب «تاریخ کشتی ایران» اثر مهدی عباسی است. وی از سال ۱۳۵۴ هـ.ش با سفرهای مکرر به شهرهای مختلف، صرف وقت و هزینه، و ملاقات با اساتید فن، پیشکسوتان و بازماندگان عرصه پهلوانی و کشتی تحقیقات قابل ملاحظه‌ای را انجام داده است. این اثر مضمون، به سبکی ساده و روان، به دور از مبالغه و گزافه‌گویی در مدت بیست سال تحقیق و تتبع گردآوری شده است. وی داستان‌های عبرت‌آموز و شیرین پهلوانان را عمدتاً به شیوه روایی (تاریخ شفاهی) در چهار مجلد نقل نموده و از کشتی (ورزش ملی) و قهرمانانش اخبار مستندی را ارائه می‌دهد. در تدوین این گفتار تلاش وافر به عمل آمد تا از منابع معتبر علمی و با اهمیت استفاده شود. در بررسی سیر تطور این آیین در طول تاریخ با شیوه‌ای تازه به این مقوله نگریسته شد.

به‌طور مثال در حوزه شعر و ادب پارسی از برجسته‌ترین ادیبان بهره گرفته شد: شیخ اجل سعدی در بوستان با زبان شعر و نظم به حکمت و ادب می‌پردازد و در گلستان پنדהا

و حکایات اخلاقی و اجتماعی فراوانی را می‌آموزد. سعدی در شعر و نثر، سخن فارسی را به کمال رسانید (منابع و مآخذ: به تصحیح محمدعلی فروغی و ویراستاری استاد بهاء‌الدین خرمشاهی). اشعار لسان‌الغیب حضرت حافظ معانی و اشارات خاصی دارد که ممکن است در ظاهر یک معنا و در باطن محتوای دیگری داشته باشد. منظومه شعر حافظ بسیار شیوا و دلنشین است و هیچ اثری در زبان و ادب فارسی به اندازه دیوان غزلیات حافظ شیفته و مشتاق ندارد (منابع و مآخذ حافظ از دو نسخه: دکتر پرویز ناتل خانلری و مشترکاً علامه محمد تقزویی و دکتر قاسم غنی). مولانا جلال‌الدین محمد بلخی معروف به مولوی، پدیدآورنده آثار ارزشمند ادبی و عرفانی فاخری است که با حکمت به دنیا صلاهی عشق می‌دهد (منابع و مآخذ مولوی: از مثنوی معنوی چاپ نیکلسون). از دیگر ادیبان و شاعران، زنده‌یاد پروین اعتصامی، گرچه عمرش کوتاه بود ولی شهرتش فراگیر است. اشعار و قصاید ساده و شیوایش، حکیمانه و عالمانه روح را نوازش می‌دهد.

به هر حال صنعت علم تاریخ آمیخته به هنر عشق گردید و شواهد شعری که نماد لطافت فطری ادبیات تأثیرگذار ایرانی است به ظرافت قلم و تثبیت کلام مدد شایان نمود؛ تا این نوشتار شایسته آن شود که با طبعی اصولی، روان و استوار خدمت خوانندگان گرانمایه ارائه گردد. در این خصوص از شاخص‌ترین نویسندگان سودجسته تا خیل طالبان حقیقت‌جو که مشتاقانه علاقه به هویت فرهنگی کهن و معنوی اصیل پهلوانان، جوانمردان (فتیان) و عیاران ایرانی را دارند، سیراب شوند. منابعی که از آنها یاد شد بخشی از منابع اصلی این تحقیق و پژوهش را تشکیل می‌دهند. منابع ارزشمند دیگری هم در زمینه: تاریخ، تصوف، فتوت‌نامه، سفرنامه، که در آنها به نوعی به بررسی دگرگونی تاریخی این آیین پرداخته مورد بهره‌برداری قرار گرفته است، که نام این گونه منابع ذیل عنوان کتابشناسی (معرفی منابع) در پایان کتاب به تفصیل آمده است. با عنایت به فضل خداوندی امید است با قلم قاصر خویش بابت گردآوری این وجیزه قدمی هر چند کوچک، در شکل‌گیری ماهیت تاریخی موضوعات مورد اشاره انجام داده باشم.

حکایت این همه گفتیم و همچنان باقیست

هنوز باز نکردیم دوری از طومار